

**Lianne van
Valen, 3931943**

Bachelorscriptie
2015

Docent: David
Onnekink,
Internationale
Betrekkingen in de
vroegmoderne tijd

MORAL REFORM

De verhouding tussen koningin Anne en de Society
for the Reformation of Manners, 1702-1714

Inhoudsopgave

Inleiding	p. 2-4
H.1 Religie in politiek in Stuart Engeland	p. 5-7
H.2 De vroege Society	p.8-10
H.3 Morele reformatie in de praktijk	p.11-14
H.4 Voor God en de koningin	p.15-17
Conclusie	p.18
Literatuurlijst	p.19-20

Inleiding

‘The true concern I have for our religion, for the laws and liberties of England, for the maintaining of the succession to the Crown in the Protestant line and the government in Church and State as by law established, encourage me in this great undertaking.’¹

Het was met deze woorden dat koningin Anne Stuart op 11 maart 1702 het House of Lords toesprak; haar eerste toespraak als koningin aldaar. Drie dagen eerder was haar zwager, koning-stadhouder Willem III, overleden aan complicaties van een botbreuk. Het bovengenoemde citaat zegt veel over het Engeland dat Anne van haar voorganger erfde. Het land werd getekend door religieuze verdeeldheid; het was in naam en praktijk protestants, maar werd bedreigd door katholieke pretenties in de vorm van Annes halfbroer Jacobus en zijn medestanders. Anne zelf stond bekend als een zeer vroom protestant. Ze zou er tijdens haar regering dan ook al het mogelijke aan doen om het protestantisme in Engeland én overzees te behouden en te beschermen.

Anne stond niet alleen in haar streven. Op verschillende manieren zetten de Engelsen zich in om het protestantisme in Engeland te beschermen en te bewaren. Een van de initiatieven was de ‘Society for the Reformation of Manners’. Deze organisatie, die oorsprong vond tijdens de regering van Willem en Maria, ging er van uit dat het ware protestantisme gepaard ging met maatschappelijke hervormingen. Al snel groeide een klein, particulier initiatief uit tot een nationale organisatie met ambassadeurs door heel Europa. Haar ultieme doel was het bewerkstelligen van een morele reformatie gebaseerd op Christelijke waarden. Zo lobbyde de Society voor het strenger handhaven van wetgevingen tegen dronkenschap en godslastering. Daarnaast benadrukten ze het belang van de voorbeeldfunctie van de geestelijken.

In het historisch onderzoek is de Society for the Reformation of Manners veelal in de vergetelheid geraakt. De enkele publicaties die er over deze organisatie zijn, concentreren zich vooral op de beginjaren tijdens de regering van Willem en Maria. Dit terwijl ook Anne bekend stond als een zeer vroom protestant. Tijdens haar regering zal zij zeker te maken hebben gekregen met de Society. Naar de aard van deze relatie is echter verassend weinig onderzoek gedaan. De vraag die in dit schrijven dan ook centraal zal staan luidt: ‘Hoe kan de relatie tussen koningin Anne en de Society for the Reformation of Manners tussen 1702 en 1714 geduid worden?’

De basis van dit onderzoek bestaat uit negen primaire bronnen, die te verdelen zijn over drie categorieën. Twee van de bronnen zijn preken die zijn gehouden voor de Society en in hun opdracht zijn verspreid in pamfletvorm. Deze bronnen zijn zeer waardevol omdat zij inzicht bieden in het gedachtegoed van de Society en met name het religieuze aspect daarvan. Vier andere bronnen vallen grofweg in de categorie naslagwerk. Dit zijn bronnen die een stuk omvangrijker zijn dan de preken. Drie zijn er verspreid in boekvorm, een is een pamflet. In deze bronnen worden aanwijzingen gegeven over hoe de Society is ontstaan, hoe zij functioneerde, welke methoden zij gebruikte en hoe het ledenbestand er uit zag. Twee van de bronnen bevatten tevens proclamaties van respectievelijk Willem en Maria en Anne. Dit zijn bronnen die meer inzicht bieden over de wereldlijke, zakelijke kant van deze organisatie. De laatste drie bronnen vallen onder de noemer communicatie. Dit zijn brieven door en voor de Society geschreven. Deze briefwisselingen bieden inzicht in de manier waarop de Society zich verhiel tot de monarchie en Anne in het bijzonder. Aan de basis van mijn bronmateriaal liggen twee van naslagwerken. Deze bronnen kwamen onder mijn aandacht dankzij een zoekopdracht naar de Society in de database *Eighteenth Century Collections Online*. Via verwijzingen uit deze bronnen is

¹ Anne Somerset, *Queen Anne; the Politics of Passion* (Londen 2012) 177.

de rest van de verzameling ontstaan. Bij de analyse van deze bronnen heeft de focus gelegen op twee aspecten. Enerzijds de verwijzingen naar de Society zelf en anderzijds de verwijzingen naar de monarchie. De gebruikte bronnen zijn van verschillende lengten, sommigen beslaan wel 200 pagina's. Grote delen van het materiaal zijn dus gescand, waarbij kernwoorden als *God, Society, moral reform* en *queen* een belangrijke rol hebben gespeeld.

De relatie tussen vorst, religie en staat onder de Stuarts heeft de afgelopen decennia vele historici beziggehouden. Religie wordt allang niet meer simpelweg beschouwd als een set dogma's, maar als een sociaal-cultureel fenomeen wat een wezenlijke invloed uitoefent op onze samenleving. Deze interpretatie maakt religie vele malen interessanter voor historisch onderzoek.² Al in 1967 schreef Gregory Holmes in zijn *British Politics in the Age of Anne* over de invloed van de breuk tussen Tories en Whigs op de Engelse kerk.³ De aandacht voor de rol van religie op de binnenlandse politiek en natievorming groeide snel. In 1985 schreef Jonathan Clark zijn *English Society*, waarin hij stelde dat de basis van de Engelse staat gevormd werd door een ideologie waar religie aan de grondslag lag.⁴ Hij kreeg hierin navolging van Linda Colley, die in haar *Britons* de protestantse religie het fundament voor de staat noemde.⁵ Stéphane Jettot daarentegen stelt dat de groeiende invloed van de vorst op de kerk sinds de reformatie de belangrijkste katalysator is geweest voor de grote rol van religie in Engeland.⁶

De Stuart waar in deze context het meest over geschreven is, is zonder twijfel Willem III. Dankzij studies van onder andere Jettot en Jeremy Black is er al veel bekend over de sterk religieus gekleurde propaganda die Willem III inzette om zijn koningschap te legitimeren.⁷ De autoriteit op dit gebied is toch wel Tony Claydon. In zijn *William III and the Godly Revolution* biedt hij een zeer nauwkeurige uiteenzetting van de relatie tussen Willem, de kerk en de politiek en de manier waarop Willem protestantisme inzette tijdens zijn regering. Daarbij heeft hij tevens oog voor de manier waarop de rol van de monarch veranderde na de Glorious Revolution en hoe Willem en zijn vrouw Maria daar mee omgingen.⁸

Een van de onderwerpen die in Claydon tevens zijdelings aan bod komt, is de opkomst van belangenorganisaties als de Society for the Reformation of Manners. Gedetailleerdere uiteenzettingen van de Society zelf komen aan bod in een handvol artikelen, waarvan *The Society of the Reformation of Manners* van Curtis en Speck en *The Movement for the Reformation of Manners, 1688-1715* van Andrew Craig in dit onderzoek de belangrijkste rol spelen.⁹

² David Onnekink, 'Introduction: The 'Dark Alliance' Between Religion and War', in David Onnekink (red.), *War and Religion after Westphalia* (Aldershot 2009) 3.

³ Geoffrey Holmes, *British Politics in the Age of Anne* (New York 1967).

⁴ J.C.D. Clark, *English Society, 1688-1832* (Cambridge 1985).

⁵ Linda Colley, *Britons: Forging the Nation, 1707-1837* (Londen 1992).

⁶ Stéphane Jettot, 'Diplomacy, Religion and Political Stability: The Views of Three English Diplomats', in David Onnekink (red.), *War and Religion after Westphalia* (Aldershot 2009).

⁷ Jeremy Black, 'Confessional State of Elect Nation? Religion and Identity in eighteenth-century England', in: Tony Claydon en Ian McBride (red.), *Protestantism and National Identity, Britain and Ireland, c. 1650-1850* (Cambridge 1998).

⁸ Tony Claydon, *William III And The Godly Revolution* (Cambridge 1996).

⁹ T.C. Curtis en W.A. Speck, 'The Society of the Reformation of Manners: a Case Study in the Theory and Practice of Moral Reform', *Literature and History* 3 (1976).

A.G. Craig, *The Movement for the Reformation of Manners, 1688-1715* (Edinburgh 1980).

Met het duiden van de relatie tussen Anne en de Society zal dit onderzoek een extra dimensie geven aan het debat over de relatie tussen vorst, kerk en staat in Engeland. Belangenorganisaties als de Society worden in dit debat vaak over het hoofd gezien. Met deze casus kan een bijdrage geleverd worden aan de rol die dergelijke organisaties innamen in dit complexe systeem.

Dit stuk is opgedeeld in vier hoofdstukken. Hoofdstuk één gaat over de algemene politieke en religieuze situatie in Stuart Engeland. Het doel van dit hoofdstuk is om de lezer inzicht te geven in de historische context waarin het verdere onderzoek geplaatst moet worden. Hoofdstuk twee draait om de organisatie van de Society. Hierin komen haar oorsprong, leden en organisatie aan bod. Hoofdstuk drie betreft de werkzaamheden van de Society en de ideologie die daaraan ten grondslag lag. Het laatste hoofdstuk gaat dieper in op de belangen die de Society en Anne hadden bij een goede relatie met elkander. Aan het eind van deze hoofdstukken zal de relatie tussen Anne en de Society geduid kunnen worden.

Religie en politiek in Stuart Engeland

De troonsbestijging van Anne in 1702 was verre van vanzelfsprekend te noemen. Dat kwam niet enkel door haar geslacht, politieke onervarenheid of haar gezondheid, die na achttien zwangerschappen niet bepaald goed meer was. Annes grootste bedreiging was haar halfbroer, Jacobus III; de rechtmatige zoon van Jacobus II en in de ogen van velen in Europa de ware erfgenaam van de Engelse troon. Hij was echter verbannen naar Frankrijk, de troon ging naar zijn protestantse halfzuster. Hoe had het zo ver kunnen komen? Waarom was juist deze ogenschijnlijk ongeschikte vrouw, derde in lijn voor de troon tijdens de regering van haar vader, vijftien jaar later koningin van Engeland geworden?

Al sinds Hendrik VIII de Engelse kerk losmaakte van Rome en zichzelf tot haar leider benoemde, zijn staat en religie in Engeland enorm sterk met elkaar verbonden geweest. Hoewel deze Anglicaanse kerk een vorm van katholiek ceremonieel behield, was zij in theologie protestants. Engeland ging zich dan ook steeds meer profileren als een voorvechter voor en beschermer van het protestantisme.¹⁰ Het was tijdens de regering van Karel II, Annes oom, dat de sluimerende spanningen tussen protestant en katholiek weer opleefden. Karels broer en wettelijke opvolger, Jacobus, bekeerde zich in 1673 tot het katholicisme.¹¹ Hij nam de jonge, katholieke Maria van Modena tot zijn tweede vrouw. Dit zorgde voor oproer in het Brits parlement. Allereerst omdat door de Test Act uit 1673 alle katholieken uitgesloten waren van publieke functies, wat natuurlijk een ingewikkeld verhaal wordt waar het de troonopvolger betreft.¹² Het grootste probleem was echter dat er dankzij het huwelijk tussen Jacobus en Maria kans was op nageslacht dat katholiek opgevoed zou worden. De kans bestond dus dat Engeland een katholieke monarchie zou krijgen, en de Anglicaanse kerk een katholiek hoofd. Toen Jacobus in 1686, inmiddels als koning Jacobus II, vader werd van een zoon, was voor velen de maat vol. De protestantse meerderheid in het parlement richtte het oog op de dochters van Jacobus uit zijn eerste huwelijk.¹³ Deze dochters, Maria en Anne, waren protestants opgevoed op bevel van Karel II en hadden inmiddels de volwassenheid bereikt.¹⁴ Maria was getrouwd met de protestantse stadhouder van de Republiek, Willem III. Zij zouden een sleutelrol gaan spelen in wat een van de meest opmerkelijke gebeurtenissen uit de Engelse geschiedenis zou gaan worden.

De landing van Willem III op Engelse bodem op 5 november 1688 en de daarop volgende gebeurtenissen worden herinnerd als de *Glorious Revolution*. In feite was er hier sprake van een relatief geweldloze staatsgreep. Binnen afzienbare tijd en zonder al te veel tegenstand slaagde Willem erin Londen te bereiken, terwijl Jacobus II met zijn vrouw en zoon naar Frankrijk vluchtte. Op 28 januari 1689 besloot het parlement dat Jacobus door te vluchten afstand had gedaan van de troon: Willem en Maria werden tot koning en koningin van Engeland gekroond.¹⁵ Het meest opvallende nog in dit verhaal, wat an sich al opvallend genoeg is, is de manier waarop Willem zijn invasie en daarop volgende koningschap legitimeerde. In de herfst van 1688 vaardigde hij de *Declaration of Reasons* uit, een pamflet waarin hij zijn redenen tot ingrijpen in Engeland uiteen zette. Dit pamflet was grotendeels samengesteld door twee van zijn vertrouwelingen. De politieke argumentatie kwam van de hand van Fagel, de Hollandse raadspensionaris, en de religieuze argumentatie uit handen van Gilbert Burnet. Het is met name de religieuze argumentatie van Burnet die hier extra aandacht verdiend. Claydon behandelt deze uitgebreid in zijn *William III and the Godly Revolution*. De ideeën van Burnet waren gestoeld op de zogenaamde protestantse ideologie. Deze stamt uit de tijd van de Tudors, waarin

¹⁰ David Onnekink, *War and Religion after Westphalia* (Aldershot 2009) 13.

¹¹ Claydon, *William III And The Godly Revolution*, 7.

¹² Somerset, *Queen Anne*, 16.

¹³ Claydon, *William III*, 8.

¹⁴ Somerset, *Queen Anne*, 22.

¹⁵ Claydon, *William III*, 9.

Engeland zich los maakte van Rome. Dit vereiste natuurlijk een bepaalde legitimering. Schrijvers als John Foxe en Bale vonden deze in het idee van de ‘ware’ en de valse kerk. Zij beriepen zich hierbij op ‘de Stad van God’ van Augustinus. Dit werk, een reactie op de val van Rome in 410, beschrijft het onderscheid tussen een goddelijke en een heidense wereld, die continu met elkaar in gevecht zijn.¹⁶ Opvallend is het dat de vroege protestanten gedachtegoed ontwikkelden waarbij zij een continuïteit trokken tussen zichzelf en de vroege, ware Christenen, waarbij de katholieke kerk de kwade tegenmacht is. Onder de Tudors werden de religieuze hervormingen van bovenaf opgelegd. Dit leidde tot het tweede karakteristiek van de protestantse ideologie, namelijk het idee van de *godly prince*. Dit was een vorst die regeerde met toestemming van God en streed voor het behoud van de ware kerk. Tudor-vorsten als Hendrik VIII en Elizabeth werden vergeleken met koning Jozua uit het Oude Testament, die zijn eigen strijd met duivelse machten voerde. Het derde aspect van deze ideologie is moralisme. Het hoog houden van de Christelijke normen en waarden was belangrijk, vooral voor vorsten en andere leden van de elite. Zij hadden immers een voorbeeldfunctie.¹⁷

In de bijna honderd jaar die Willem III scheidde van Elizabeth had de protestantse ideologie te maken gehad met verschillende tegenslagen. Zo gingen interne discussies een grote rol spelen en ontstonden er twijfels over de waardigheid van het hof en het bestaan van de zogenaamde *godly princes*. Toch blijkt uit verschillende bronnen dat dit gedachtegoed nog diep verankerd zat in de Engelse denkwereld. Burnets preek in de St. Jacobus, vijf dagen na de landing van Willem III in Engeland, is hier wellicht het grootste voorbeeld van. Hij presenteerde Willem als een ware prins van God, een voorvechter voor het protestantisme die de protestanten zou verenigen en verdedigen tegen de katholieke vijand. Eenmaal gekroond speelde Willem zelf ook sterk in op deze ideologie, door onder andere een morele reformatie aan het hof op gang te brengen.¹⁸ Hierbij heeft zijn vrouw Maria een grote rol gespeeld. Zij stond, evenals haar zus Anne, bekend als een zeer vrome en waardige vrouw. Daarnaast werd zij ook minder dan haar man geassocieerd met de feitelijke staatsgreep die 1688 was, omdat zij een erfrecht op de troon had. Na het overlijden van Maria krijgt Willem het dan ook zichtbaar moeilijker om zijn ideaalbeeld van morele reformatie en prins van God overeind te houden.

Dit was het koningschap dat Anne erfde. Voor haar was de noodzaak om haar positie te legitimeren minder groot dan bij haar zwager. Zij was immers de wettige dochter van Jacobus II en, zoals zij zelf zei “*in my heart entirely English*”.¹⁹ Toch kreeg ook Anne te maken met de nodige conflicten. Engeland was verdeeld door religieuze conflicten, welke sterk in verbinding stonden met de politieke verdeling tussen Tories en Whigs. De Anglicaanse kerk was de staatskerk, waarvan de vorst het hoofd was. Lang niet iedereen was echter lid van deze kerk. Engeland kende tevens katholieken, unitariënen, protestantse dissidenten en niet-christenen. Deze groepen waren door de Test Act uitgesloten van het beoefenen van publieke ambten.²⁰ De katholieken, niet-christenen en unitariënen hadden tevens geen vrijheid van eredienst. Dankzij de Toleration Act van 1689 hadden de protestantse dissidenten deze vrijheid wel verkregen.²¹ Ondanks deze maatregelen was er geen sprake van religieuze vervolging, op een enkele uitzondering na. In 1697 werd de Blasphemy Act doorgevoerd. Volgens deze wet mochten

¹⁶ Augustinus, *De civitate Dei*, vertaald door Gerard Wijdeveld, *De stad van God* (Amsterdam 1983), boek 22, c. 8-9, pp. 1137-1155

¹⁷ Claydon, *William III* 33-39.

¹⁸ Ibidem 53.

¹⁹ Somerset, *Queen Anne*, 177.

²⁰ Ibidem, 22.

²¹ Black, ‘Confessional State of Elect Nation?’, 58.

mensen die de heilige drie-eenheid ontkenden, vervolgd worden. Dit had vooral gevolgen voor de unitarianen, die geloofden dat God, Jezus en de heilige geest op zichzelf staande figuren waren.²²

Binnen de Anglicaanse kerk was ook geen sprake van een stabiele eenheid. Er was veel discussie, die niet zozeer theologisch van aard was, maar zich concentreerde rondom het vraagstuk van de dissidenten. Deze discussie resulteerde in de verdeling tussen de *high* en *low church*. Engelsen die zich verbonden voelden met de *High Church* waren er van overtuigd dat de Anglicaanse leer streng gehandhaafd moest worden. Zij waren hierin zeer conservatief. Aanhangers van de *Low Church* daarentegen vonden dat de kerk open moest staan voor dissidenten.²³ Zij waren hierin vrij tolerant. Deze verdeling is sterk verbonden met de verdeling tussen Tories en Whigs in het Engelse parlement. De Tories stonden bekend als conservatief. Zo geloofden zij in de erfelijke monarchie en de macht van de vorst. Zij worden dan ook vaak geassocieerd met de *High Church*. De Whigs daarentegen waren liberaler. Zij hechtten meer belang aan volkssoevereiniteit wat het de monarchie betrof, en in de macht van het parlement. Zij worden logischerwijs dan ook vaak gekoppeld aan de *Low Church*. Het is echter van belang om te melden dat het hier gaat om de algemene situatie. Er waren voldoende uitzonderingen. Een man die in het parlement als Torie bekend stond, kon zich tevens verbonden voelen met de *Low Church* en andersom. Veel dissidenten voelden zich verbonden met de Whigs, terwijl lang niet alle Whigs een voorstander waren van het principe van de *Low Church*. Daarnaast had men nog te maken met de katholieke Jacobieten, die zich verbonden voelden met de Tories op grond van hun houding tegenover de monarchie. Het grootste deel van de Tories wilde echter niet eens geassocieerd worden met deze katholieken. Dit leidde er toe dat er binnen de kerk geen sprake was van partijdeling, maar des te meer van persoonlijke conflicten tussen geestelijken.²⁴

Anne kreeg dus te maken met een Engeland dat politiek en religieus verdeeld was en met een kerk die geen eenheid vormde. Daar kwam bij dat haar eigen positie bij lange na niet vanzelfsprekend was. Het was tegen deze achtergrond dat haar relatie met de Society for the Reformation of Manners zich zou gaan ontwikkelen.

²² *ibidem*.

²³ Brian Young, 'A History of Variations: the identity of the eighteenth-century church of England', in: Tony Claydon en Ian McBride (red.), *Protestantism and National Identity, Britain and Ireland, c. 1650-1850* (Cambridge 1998), 115.

²⁴ Holmes, *British Politics in the Age of Anne*, 29.

De vroege Society

Koningin Anne heeft de Society als het ware ‘geërfd’ van haar zwager en voorganger, Willem III. Het was onder zijn regering dat het idee van een morele reformatie uit de startblokken schoot. Een deel van dit onderzoek zal dus betrekking hebben op het ontstaan en de groei van de Society tijdens de regering van Willem en Maria. In dit hoofdstuk wordt dieper ingegaan op de uiterlijke vorm van de Society: waar is deze ontstaan, wie waren de leden en welke status hadden zij? Het doel van dit hoofdstuk is om een beeld te creëren van hoe de Society er uit zag toen Anne in 1702 met haar te maken kreeg.

In 1701 werd, in opdracht van verschillende leden van de Society, een bijzonder uitgebreid werk gepubliceerd over de Society, getiteld *An Account of the Societies for Reformation of Manners in England and Ireland*.²⁵ Dit document, bijna 200 pagina’s lang, is een mooie bron om inzicht te vergaren in de Society zoals Anne ermee te maken kreeg. Het werk begint met proclamaties van respectievelijk Willem III en Maria II, waarover later meer. Wat hierop volgt is het verhaal van de oorsprong van de Society. Jaren van religieuze verwaarlozing door de vorsten hadden er voor gezorgd dat het religieus moraal van de Engelsen een dieptepunt had bereikt. Zelfs het aantreden van een protestantse prins loste dit probleem niet meteen op. Tot er op een dag ‘*five or six private Gentleman of the Church of England*’ het heft in eigen handen nam.²⁶ Vanuit hen ontstond een organisatie die een morele reformatie in Engeland teweeg wilde brengen. Hierin waren zij zo gemotiveerd en succesvol dat zij al snel de steun kregen van Maria in 1691 en later ook die van Willem III in 1697.²⁷ De exacte werkzaamheden van de Society zullen later in dit stuk verder aan bod komen. Duidelijk wordt dankzij deze bron in ieder geval dat er hier sprake is van een snel groeiende, invloedrijke organisatie. In de jaren negentig van de 17^e eeuw had zij al Koninklijke bescherming verkregen en in 1701 had de organisatie zich verspreid over Engeland en Ierland. Uit brieven die in dit werk zijn opgenomen blijkt tevens dat de ideeën van morele reformatie zich hadden verspreid tot Schotland en Frankrijk. De voor dit onderzoek gebruikte versie was de 5^e editie van dit werk. Dit is een aanwijzing dat het boek veelvuldig verspreid werd.

Elf jaar later, in 1715, werd er een soortgelijk werk gepubliceerd, zij het in beknopte versie. Dit pamflet was opgedragen aan de nieuwe koning, George I, en getiteld ‘*A Representation of the State of the Societies for Reformation of Manners, humbly offered to his Majesty.*’ In dit pamflet wordt de exact zelfde terminologie gebruikt als in het werk hiervoor genoemd; het waren ‘*five or six private Gentleman of the Church of England*’ die dankzij een goddelijke ingeving aan dit werk begonnen.²⁸ Weer een andere pamflet uit 1705, getiteld ‘*England’s Happiness considered in some expedients*’, komt niet verder dan ‘*these societies had their rise in the reign of the victorious prince William III*’.²⁹ De precieze oorsprong van de Society blijft in deze bronnen dus nogal in nevelen gehuld. Het artikel van de hand van Curtis en Speck uit 1976 schijnt meer licht op deze vroege periode. Zij stellen dat de oorsprong van de Society onduidelijk is, omdat men niet precies een beginpunt van de organisatie kan aanduiden. Ideeën over een reformatie van de moraal zijn zo ver terug te leiden als 1678. Geestelijken als Edward Stillingfleet, de latere bisschop van Worcester, predikten toen al voor een morele reformatie in Engeland.³⁰ Deze preken waren doorspekt van anti-katholicisme.³¹ Het is aannemelijk

²⁵ *An Account of the Societies for the Reformation of Manners in England and Ireland* (vijfde editie, 1701)

²⁶ *Ibidem*, 43.

²⁷ *Ibidem*, 17-27.

²⁸ *A Representation of the State of the Societies for Reformation of Manners, humbly offered to his Majesty.* (1715) 6.

²⁹ *England’s Happiness considered in some expedients* (1705) 10.

³⁰ Claydon, *William III*, 66.

dat de Society in de vorm die hier bestudeerd wordt, langzaamaan vorm kreeg vanuit deze verschillende groeperingen. Het eerste officiële verslag van de Society stamt uit 1690 uit de Tower Hamlets, Londen. Hier begonnen mannen bijeen te komen die zich afkeerden van het immorele gedrag van hun stads- en landgenoten. Wie deze mannen waren wordt niet geheel duidelijk uit de bronnen. Historici hebben er verschillende ideeën over. Curtis en Speck behandelen ene Edward Stephens, die een pamflet heeft geschreven over de eerste leden van de Society. In dit pamflet claimde hij klaarblijkelijk dat hij zelf een van de eerste leden was.³² Curtis en Speck hechten weinig waarde aan deze Stephens; zij stellen dat hij te weinig invloed heeft gehad om een dergelijke organisatie van de grond te krijgen. Zij richtten hun aandacht op Edward Stillingfleet, de bisschop van Worcester. Hoewel hij nooit met harde bewijzen aan de Society is gekoppeld, wordt hij door hen gezien als een van de belangrijkste beschermheren en wellicht initiatiefnemers van de organisatie.³³

Stephens en Stillingfleet zijn namen die ook naar voren komen in *The Movement for the Reformation of Manners, 1688-1715* van Andrew Craig. Aan de hand van communicatie van het hof en verschillende heren onderling denkt hij een aantal van de oprichters geïdentificeerd te hebben. Naast Stephens en Stillingfleet, waarvoor hij zich beroept op Curtis en Speck, noemt hij ook Richard Bulkeley, een Ierse baron, en kolonel Maynard Colchester.³⁴ Tony Claydon is het slechts ten delen met Craig, Curtis en Speck eens. In tegenstelling tot laatstgenoemden is Claydon sterk overtuigd van de rol van Stephens bij het ontstaan van de Society. Hij benadrukt dat zowel Stephens als Bulkeley eerder pamfletten ter bevordering van de morele reformatie aan Willem III hadden aangeboden, maar dat zij afgewezen waren omdat Willem geen privé-initiatieven duldde. Claydons visie is dan ook dat zij vervolgens samen zijn gaan werken en vanuit de Tower Hamlets de Society hebben opgebouwd.³⁵ Stillingfleet daarentegen koppelt Claydon juist wel direct aan de hervormingen van Willem III. Hij stelt dan ook dat Stillingfleet zijn ambt als bisschop van Worcester verkreeg omdat hij zich inzette voor Willems *courtly reform*.

De visie van Claydon leidt tot een tweede vraagstuk. Was de Society for the Reformation of Manners wel of niet opgericht met steun van Willem III? Wie de religieuze propaganda van Willem spiegelt aan een organisatie die strijd voor een morele reformatie, ziet zeker overeenkomsten. Veel historici zijn het er echter over eens dat Willem helemaal niet blij was met dergelijke initiatieven. Organisaties als de Society for the Reformation of Manners, maar ook soortgelijke initiatieven, stonden immers buiten de controle van hem en zijn *courtly reform*.³⁶

Een dergelijke theorie zou kunnen verklaren waarom Maria al in juli 1691 een proclamatie ten gunste van de Society uitsprak: het hof zou er alles aan gedaan hebben om een relatie te ontwikkelen met de Society, om hen onder een bepaalde vorm van controle te krijgen.³⁷ Na deze proclamatie ging het snel voor de Society. Een sterke aanwijzing voor snelle groei is te vinden in *England's Happiness*: hierin zijn verschillende data van vergaderingen van Societies in verschillende steden in Engeland opgenomen. Hieruit valt op te maken dat tussen juni 1691 en april 1702 het idee van morele reformatie zich over tenminste 13 grote steden in Engeland verspreidde, zoals Gloucester, Bristol en Manchester.³⁸

³¹ Curtis en Speck, 'The Society of the Reformation of Manners', 44.

³² Ibidem, 46.

³³ Ibidem, 47.

³⁴ Craig, *The Movement for the Reformation of Manners*, 9.

³⁵ Claydon, *William III*, 113.

³⁶ Deze theorie komt naar voren in de stukken van zowel Craig, Claydon als Curtis en Speck.

³⁷ Claydon, *William III*, 117.

³⁸ *England's Happiness considered in some expedients*, 12.

Hoe de Society verbonden geraakt is met het hof wordt nu duidelijk. Dit leidt tot een volgend vraagstuk, namelijk wie er bij de organisatie betrokken waren op het moment dat Anne aan de macht kwam. Het *Account of the Societies* uit biedt hier sterke aanwijzingen: het bevat namelijk een dankwoord aan de auteur, wat ondertekend is door verschillende bekende namen. Zij zijn verdeeld in drie categoriën: lords spiritual, de bisschoppen, lords temporal, de seculiere lords uit het Hogerhuis, en de rechters. In de lijst staan grote namen, zoals de bisschoppen van Oxford, Carlisle, Gloucester en Bath en Wells, evenals de lords Bedford, Rocheford, en Dartmouth.³⁹

Deze reeks aan invloedrijke namen lijkt haaks te staan op wat in het artikel van Curtis en Speck wordt gesteld. Hierin staat dat het ledenbestand voornamelijk bestond uit de gewone man, de geschoolde arbeiders en bourgeoisie.⁴⁰ Op het oog spreken deze bronnen elkaar dus tegen, maar het een hoeft het ander niet uit te sluiten. Een passage uit *An Account of the Societies* biedt wat verheldering. Hieruit blijkt dat de organisatie is opgedeeld in verschillende rangen. De kern bestaat uit invloedrijke publieke figuren als rechters en parlamentsleden, die veel invloed hebben op staatszaken. Wie onderdeel wil zijn van deze groep moet per jaar een flink bedrag betalen. Zo is bekend dat de eerste leden van de Society in Bristol een contributie moesten betalen van 10 pond per jaar.⁴¹ Hieromheen zijn nog verschillende groepen zoals politiemensen en een burgerwacht. Ook mensen die in de rechtbank getuigen namens de Society worden als onderdeel van de organisatie genoemd.⁴² Cumulatief zal het er dus op neerkomen dat het merendeel van de leden gewone burgers waren. De invloedrijke kern heeft echter bestaan uit mensen uit de elite. Curtis en Speck suggereren dat deze leden meer fungeerden als beschermheren dan als actieve leden: zij steunden het gedachtegoed van de Society, maar gingen niet als burgerwacht de straat op.⁴³ Dit sluit aan bij het bronmateriaal. In het dankwoord waaronder bovengenoemden hun handtekening hebben gezet, spreken zij hun waardering uit voor het werk van de Society. Zij benoemen echter niet hun eventuele eigen bijdragen aan dit werk.⁴⁴

De rol van machtige beschermheren verklaart ook de vele internationale contacten die de organisatie had. In *England's Happiness* zijn verschillende voorbeelden van internationale communicatie opgenomen. Hieruit blijkt dat er onder andere communicatie bestond met de kantons van Zwitserland, de elite van Rotterdam en de kapelaan van de Deense koning.⁴⁵ In *An Account of the progress of the Reformation of Manners*, aangeboden aan Anne in 1704, worden eenzelfde contacten genoemd. Tevens is er een lijst opgesteld waaruit blijkt in welke landen de ideeën van de Society vertaald en verspreid waren.⁴⁶

Juist het feit dat de Society als particulier initiatief ontsproot, maakte dat zij binnen korte tijd banden kon ontwikkelen met het Engelse hof. Toen Anne in 1702 op de troon kwam, kreeg zij dan ook al te maken met een omvangrijke organisatie, wiens leden in alle lagen van de samenleving terug te vinden waren. De vanzelfsprekendheid van het contact met de Society is in deze de eerste stap naar het begrijpen van de relatie tussen Anne en deze organisatie.

³⁹ *An Account of the Societies for the Reformation of Manners in England and Ireland*, 5.

⁴⁰ Curtis en Speck, 'The Society of the Reformation of Manners', 50.

⁴¹ Craig, *The Movement for the Reformation of Manners*, 238.

⁴² *An Account of the Societies for the Reformation of Manners in England and Ireland*, 47.

⁴³ Curtis en Speck, 'The Society of the Reformation of Manners' 48.

⁴⁴ *An Account of the Societies for the Reformation of Manners in England and Ireland*, 5.

⁴⁵ *England's Happiness considered in some expedients*, 11-12.

⁴⁶ *An Account of the Progress of the Reformation of Manners in England, Ireland and Scotland and other parts of Europe and America* (1704) p.9-16.

Morele reformatie in de praktijk

Nu de uiterlijke vorm van de Society bekend is, is het tijd om verder in te gaan op de ideologie en daadwerkelijke werkzaamheden. Hoe weinig zekerheid er is over het ontstaan en de organisatorische indeling, zo veel is er te vinden over het gedachtegoed van deze organisatie en over hoe effectief zij waren. Er zijn zelfs cijfers bekend wat betreft de hoeveelheid arrestaties. Wat zeggen de ideologie en de betreffende cijfers over de praktijk van de morele reformatie?

De Society for Reformation of Manners was een organisatie met het fundament van de ideologie in de protestantse religie. Dit wil echter niet zeggen dat haar ideologie gestoeld was op het bediscussiëren van religieuze details. Het gros van de leden was als vanzelfsprekend lid van de Anglicaanse kerk, maar ook de zogenaamde dissidenten, zoals Lutheranen, waren welkom, mits zij zich als een goed Christen wisten te gedragen. Dit blijkt bijvoorbeeld uit een preek uit 1701, aangeboden aan de Society.

‘All good man of sound principles should be taken in (.....)but after all, there is no such thing as a dissenter, in one sense, to be found within this Society. For whatever their opinions may be at other times (...) they do not know one to another under any other notion of that of Christians.’⁴⁷

Hieruit blijkt dat het behoud van de algemene Christelijke normen voor de leden van de Society belangrijker was dan theologische knelpunten. Zij zagen de protestantse religie duidelijk als één geheel. Andrew Craig stelde in zijn stuk dat Society-leden vooral Whigs waren en dat daar hun religieuze tolerantie vandaan kwam.⁴⁸ Op het eerste oog lijkt er hier inderdaad sprake van gedachtegoed wat beter past bij de Whigs dan bij de Tories. Uit deze bron blijkt echter dat de Society zich überhaupt niet wilde bezighouden met religieuze verdeeldheid. Zij plaatste zichzelf als het ware boven de conflicterende partijen, die zij enkel zagen als een belemmering voor de morele reformatie. Voor de Society zelf zal het dus niet van belang geweest zijn welke politieke overtuiging haar leden hadden. Op deze manier konden zij zoveel mogelijk protestanten aanspreken, wat natuurlijk van belang is bij een dergelijke missie. Hierin ziet men gelijk de kern van de ideologie van de Society: Christenen hadden zich door de jaren heen zo beziggehouden met het vechten om de kleinste details dat zij het ware Christen zijn uit het oog verloren waren. Men vloekte, hield zich niet aan de zondagsrust, gokte en dronk, bezocht bordelen en theaters. Dit waren gedragingen die volgens de Society absoluut niet door de beugel konden. Engeland kende al wetten tegen dergelijk gedrag; onder Karel II was er bijvoorbeeld al een wet doorgevoerd waarin vloeken op zondag strafbaar werd. Het probleem met deze wetten was echter dat zij niet gehandhaafd werden.

De Society for Reformation of Manners maakte het haar doel een morele reformatie in gang te zetten. Dit had verschillende vormen. Allereerst was het belangrijk dat de al bestaande wetten tegen ondeugdig gedrag afgestoft en stevig gehandhaafd werden, zowel in de seculiere als de kerkelijke omgeving. Daarnaast was een vorm van sociale controle belangrijk; niet alleen de overheid moest mensen ter verantwoording kunnen roepen, een ieder moest zijn buurman aan kunnen spreken op onchristelijk gedrag. Het derde punt was onderwijs; goed gedrag moest zo jong mogelijk aangeleerd worden. Er was dus boven al sprake van een constante lobby voor de handhaving en stimulans van goed gedrag.

De ideeën van de Society vinden fundament in een ideologie die gestoeld was op de verhalen uit het Oude Testament. Een deel van deze ideologie is uiteengezet in een preek uit 1703, die in opdracht van

⁴⁷ A Sermon preached at the church of St. Mary in Nottingham before the Mayor and the Society for the Reformation of Manners (1701)14.

⁴⁸ Craig, *The Movement for the Reformation of Manners*, 225.

de Society in pamfletvorm verspreid is met als titel 'A Sermon preached at St. Mary's at Kingston upon Hull, before the Society for the Reformation of Manners'.⁴⁹ De kern van dit gedachtegoed is dat God degenen die afdrijven van het christelijk gedachtegoed streng zal straffen. Opvallend is de rol die aan de Joden, de feitelijke hoofdrolspelers van het Oude Testament, gegeven wordt in dit verhaal. Zij worden in deze bron, maar ook in andere pamfletten, naar voren geschoven als het ultieme voorbeeld van God's wraak. Zij waren het uitverkoren volk, maar hebben dat verpest door hun amorele gedrag en natuurlijk de moord op Christus. Alle ellende die de Joden sindsdien te verduren hebben gekregen is onderdeel van God's straf. Engeland dreigt, aldus deze predikant, in de voetsporen van het Joodse volk te treden.

*'(...)That we have just reason to fear that the judgments of God are as due to this sinful nation as they were to the Jewish, because we equal, if not exceed, them in our Sins and Wickedness.'*⁵⁰

Als men zich bedenkt dat de Joden, als moordenaars van Christus, het ultieme kwaad vertegenwoordigden in de ogen van velen, is het goed te begrijpen dat een dergelijk statement beroering kon veroorzaken. Er gaat een bepaalde urgentie van uit: als wij Engelsen nog erger zijn dan de Joden, moet de straf die boven het hoofd hangt angstaanjagend zijn. Juist het feit dat het voorbeeld van de Joden bestaat, maar men zich toch nog schuldig maakt aan zondig gedrag, maakt de zonde nog groter.

*'They sinned in ignorance, because they did not know him that he was the promised Messiah, but we sin against the clear convictions of our consciences.'*⁵¹

Dat het voor de Society twee voor twaalf leek te zijn, is duidelijk. Maar wat was nu het belang van een morele reformatie van de gehele samenleving? Waarom was het niet genoeg om de hand in eigen boezem te steken? Volgens de Bijbel moet eenieder zichzelf verantwoorden voor God, dus waarom is het dan van belang je medemens op het goede pad te houden? De reden hiervoor komt naar voren in een andere preek, wederom verspreid in pamfletvorm, uit eind 1701, vlak voor het overlijden van Willem III. In deze preek legt de dominee het idee van de collectieve straf van God uit aan de hand van het verhaal van Achan, uit het boek Jozua. Dit verhaal is tevens een mooi voorbeeld van de manier waarop de Society het Oude Testament inzette. De Israëliet Achan gaat tijdens de verovering van Jericho lijnrecht in tegen de opdracht van God. In plaats van alleen Achan hiervoor te straffen, laat God het gehele Israëlitische leger een pijnlijke nederlaag leiden. Op dat moment realiseren de Israëlieten zich dat zij gestraft worden voor de zonde van één stamgenoot. Achan's zonde komt uit en hij wordt door de gemeenschap gestenigd, samen met zijn familie. Aan de hand van dit verhaal maakt de dominee twee aspecten van God's straf heel duidelijk.

*'First, that God often visits the whole community, for the sins of some of the particular members of it. Secondly, that it is both the duty and the interest of every community to endeavour to prevent, restrain and punish the sins of several members of it.'*⁵²

Het moraal achter het verhaal van Achan is dat de zonden van één mens weerslag hebben op de gehele samenleving. Dit idee staat centraal binnen de ideologie van de Society: sterker nog, het vormde de motivatie om een dergelijke organisatie op te richten. Uit de preek blijkt namelijk ook dat men zijn

⁴⁹ *A Sermon preached at St. Mary's at Kingston upon Hull, before the Society for the Reformation of Manners* (1703).

⁵⁰ *Ibidem*, 9.

⁵¹ *Ibidem*, 10.

⁵² *A Sermon preached at the church of St. Mary in Nottingham before the Mayor and the Society for the Reformation of Manners*, 19.

volk kon behoeden voor de straf van God door zelf actief bezig te zijn met het controleren en straffen van zijn medemens. De Society zag het dus als haar belangrijkste taak om zelf immoreel, onchristelijk gedrag te bestraffen om te voorkomen dat God zijn toorn op Engeland zou neerdalen.

De leden van de Society herkenden al duidelijk tekenen van God's woede in de late zeventiende eeuw: het land werd getekend door economische teruggang, oorlog en angst voor het katholicisme. Zij achtten het hun taak om verdere verloedering van de samenleving te voorkomen, om zo de ultieme straf van God voor Engeland te voorkomen. Het belangrijkste hulpmiddel hierbij waren de wetten tegen onchristelijk gedrag. Zo was er een wet uit de tijd van Karel II ten behoeve van de zondagsrust (1678) en een wet uit de tijd van Willem III (1698) tegen vloeken en schelden.⁵³ Een belangrijke bron voor de wetgeving die ingezet werd door de Society is een abstract van de door hen gebruikte wetten, met daarbij de straffen voor ieder vergrijp genoemd. Dit werd uitgegeven als een bundel, voorafgegaan door de proclamatie van Anne ten gunste van de Society, die in een later hoofdstuk aan bod komt. Dit is een zeer bonte collectie wetten. Het varieert van voor de hand liggende dingen als een verbod op werken op zondag tot zaken die wat minder logisch lijken, zoals een verbod op het verkopen van waren tussen vier uur 's middag en 9 uur 's ochtends.⁵⁴ Veel van de straffen waren ook niet mals. Wie ging werken op zondag, kwam er vanaf met een boete, grofweg tussen de 5 en 25 shilling. De straffen voor openbare dronkenschap waren al strenger; wie berecht werd voor een dergelijk vergrijp kon een boete tussen de 5 en 10 pond verwachten, afhankelijk van zijn beroep en hoeveel getuigen er tegen hem waren. De strengste straffen stonden echter op godslastering. Een persoon die bekend was met de christelijke waarden en zich toch schuldig maakte aan godslastering, raakte bij zijn eerste veroordeling zijn positie en bezittingen kwijt. Bij een tweede veroordeling kon men veroordeeld worden tot een celstraf die op kon lopen tot drie jaar. Deze laatste verordening geldt duidelijk voor mensen die zich in een voorbeeldpositie bevonden: een willekeurige bakker of schoenmaker had waarschijnlijk niet zo veel status en bezittingen om kwijt te raken.⁵⁵

Het is belangrijk om te benoemen dat deze wetten al bestonden voordat Anne aan de macht kwam. Een deel stamt uit de tijd van Karel II, een ander groot deel uit de tijd van Willem en Maria. Daarnaast moet men zich realiseren dat deze wetten opgesteld waren door vorst en parlement. Van de Society zelf ging geen wetgevende macht uit. Zij waren een particuliere organisatie. Het waren de individuele leden uit de harde kern van de Society die hun invloed konden aanwenden om er voor te zorgen dat de al bestaande wetten strenger gehandhaafd werden. Het idee van de wetten van de staat in dienst van het geloof komt naar voren in de preek uit 1701, waarin gesteld wordt dat:

*'The community in general, or that part of it, in whom the legislative power is lodged, are by wholesome laws and constitution of their own, to provide against the violation of the laws of God.'*⁵⁶

Zo konden de rechters er bijvoorbeeld voor kiezen om streng te straffen voor morele vergrijpen. Leden van het House of Lords konden wetgevingen een nieuw leven inblazen, of wetten uitvaardigen die dienden ter ondersteuning van al bestaande wetgeving. Dat de Society op deze manier effectief functioneerde, valt op te maken uit verschillende bronnen. Het *Account of the Society for the Reformation of Manners* is hiervan de meest duidelijke, omdat hierin cijfers genoemd worden. In deze bron wordt vermeld dat in en om de stad Londen honderden bordelen, gokhuizen en theaters gesloten

⁵³ *An Account of the Progress of the Reformation of Manners in England, Ireland and Scotland and other parts of Europe and America*, 6.

⁵⁴ *A Help to a National Reformation* (1706), 89.

⁵⁵ *Ibidem*, 94.

⁵⁶ *Sermon preached at the church of St. Mary in Nottingham before the Mayor and the Society for the Reformation of Manners*, 23.

zijn sinds de stichting van de Society. Tevens waren er al duizenden mensen gearresteerd voor vloeken en schelden, met een gemiddelde van zeventig tot tachtig per week. Daarnaast waren er duizenden lijfstraffen gegeven aan prostituees en hun klanten. Een kleine vijftig mensen heeft dusdanige vergrijpen gepleegd dat zij ter heropvoeding naar de overzeese plantages zijn gestuurd.⁵⁷ Deze bron stamt uit 1701, vlak voor het overlijden van Willem III. Het toont aan dat de Society in haar tienjarig bestaan al ver was gekomen. In ander gebruikt materiaal zijn sterke aanwijzingen te vinden dat deze ontwikkeling zich voortzette tijdens de regering van Anne. Zo valt in *A Help to a National Reformation* tot in detail te lezen wanneer iemand bijvoorbeeld dronken genoeg is om gearresteerd te mogen worden en wat de kenmerken zijn van een *prophane house*, zoals een gokhal of bordeel. In deze bron zijn tevens enkele voorbeelden van arrestatiebevelen opgenomen, inclusief een afdruk van een dergelijk bevel. Deze in 1706 gepubliceerde bron is in feite een aangescherpte handleiding van de Society. Het maakt duidelijk dat de werkzaamheden van de Society onder Anne nog even actueel waren als onder haar voorganger.⁵⁸

Er mag geconcludeerd worden dat de Society vooral geduid kan worden als een religieus gemotiveerde organisatie van lobbyisten, die pleitten voor de handhaving van de wetgeving omtrent goed gedrag. Hun overtuigingen waren sterk geïnspireerd op de verhalen uit het Oude Testament. Uit de bronnen blijkt dat zij onder Anne succesvol wisten te opereren. De Society nam een belangrijke plaats in in de Engelse samenleving onder Anne.

⁵⁷ *An Account of the Societies for the Reformation of Manners in England and Ireland*, p.18.

⁵⁸ *A Help to a National Reformation*, p.99-102.

Voor God en de koningin

Inmiddels is er al veel duidelijk geworden over de ideologie en organisatie van de Society. De laatste stap in het duiden van de relatie met Anne is het onderzoek naar wederzijdse belangen. Waarom was het voor de Society nuttig om goede banden met de monarchie te hebben? En wat was het belang voor Anne? Voor dit deel van het onderzoek is gebruik gemaakt van enkele bronnen. Van Annes kant is dat een brief aan de Aartsbisschop van Canterbury en haar proclamatie ten gunste van de Society. Van de kant van de Society is er ook een brief naar de Aartsbisschop en een open brief gericht aan George I. Deze laatste is relevant, omdat hij inzicht geeft in de relatie die Anne als George's voorganger had met deze organisatie.

Anne's proclamatie uit 1702 draagt als titel *'By the Queen, a proclamation for the encouragement of piety and virtue and for the preventing and punishment of vice, prophaneness and immorality.'*⁵⁹ Deze titel had niet duidelijker kunnen zijn. De kern van het stuk wordt mooi samengevat in het volgende citaat:

*'We have thought fit to issue this our Royal Proclamation, and do hereby declare our Royal Purpose and Resolution to discountenance and punish all manners of vice, prophaneness and immorality, in all persons whatsoever degree or quality, within this Our Realm, and particularly in such as are employed near our Royal Person: and that for the greater encouragement of Religion and Morality, we will upon all occasions, distinguish persons of piety and virtue, by marks of our Royal Favour.'*⁶⁰

Het is opvallend in hoeverre Anne hier zowel het streven als de terminologie van de Society herhaalt. De combinatie van *vice, prophaneness and immorality* is er een die met regelmaat naar voren komt in pamfletten en boeken die uitgevaardigd zijn door de Society of leden daarvan. Een aantal alinea's verder geeft zij opdracht aan alle rechters, legerofficieren, geestelijken en ambtenaren om de wetten tegen verschillende vergrijpen als dronkenschap en godslastering streng te handhaven. Hierbij worden enkele wetten die zijn ingesteld door Karel II en Willem III als voorbeeld genoemd. Weer wat verderop benadrukt Anne de voorbeeldrol die de geestelijken bij dit proces moeten spelen.

De tweede bron van Annes hand betreft een geestelijke, namelijk Thomas, aartsbisschop van Canterbury. Deze brief uit 1711 bevat enkele mooie verwijzingen naar de Society en haar werk. Zo schrijft Anne over het tegengaan van de *'Looseness and Corruption of Manners'*, waarbij de spelling van Manners met een hoofdletter natuurlijk gelijk opvalt.⁶¹ Verder verwijst zij naar de oprichting van scholen ten behoeve van het verspreiden van het Christelijk gedachtegoed, vrijwillig gesponsord door haar onderdanen. Deze particuliere sponsoring zou men kunnen interpreteren als werk van de Society. Zij gingen immers prat op onderwijs als hulpmiddel voor hun morele reformatie en het is dan ook niet ondenkbaar dat zij in dezen een behoorlijke vinger in de pap hadden. De onderdanen in kwestie worden in deze bron echter niet specifiek benoemd. Verder spoort Anne door middel van de brief de bisschop aan om verloedering van het moraal in zijn aartsbisdom tegen te gaan, zijn ondergeschikten in de gaten te houden en de wetten streng te handhaven.

Van haar kant richt de Society zich ook met regelmaat tot de koningin, al is dat vaak niet direct. De aartsbisschop van Canterbury lijkt in deze communicatie een sleutelrol te spelen, als iemand met veel religieuze invloed. Een van de brieven waarin de Society zich via de aartsbisschop tot Anne richt stamt

⁵⁹ *An Account of the Progress of the Reformation of Manners in England, Ireland and Scotland and other parts of Europe and America*

⁶⁰ *Ibidem*, 5.

⁶¹ *Her Majesty's letter to the Arch-bishop of Canterbury* (1711), 1.

uit 1704.⁶² Deze brief betreft de aanstelling van een zekere mr. Vanderbrook als manager van een Londens theater. Deze Vanderbrook heeft ooit een aantal toneelstukken geschreven die de goedkeuring van de Society niet konden wegdragen. In deze brief sporen zij de aartsbisschop aan om deze informatie door te geven aan de koningin. Zij doen dit heel voorzichtig, zonder Anne te bekritisieren; zij spreken het vertrouwen uit dat zij Vanderbrook uit zijn positie zal ontheffen op het moment dat ze de informatie te horen krijgt. Twee opvallende zaken springen er uit in deze brief. Ten eerste dat deze leden van de Society zich niet direct tot de koningin willen richten. Ondanks het feit dat zij waarschijnlijk niet de eerste de beste zijn, achtten ze het toch nodig de aartsbisschop als tussenpersoon te gebruiken. De reden hiervan laat zich raden, maar hangt wellicht samen met het tweede punt; namelijk dat de Society op elke mogelijke manier probeert om hun aansporingen niet als kritiek te laten klinken. Het is niet ongewoon dat men een bepaald eerbied heeft voor de monarch, maar zeker in achttiende-eeuws Engeland was deze verre van onschendbaar voor kritiek vanuit het volk. Uit deze brief wordt duidelijk dat Anne op een voetstuk lijkt te staan voor de leden van de Society.

In 1715 publiceerde de Society een *Representation of the State of the Society for Reformation of Manners*, welke aangeboden werd aan George I. Een deel van dit stuk gaat over de vormen van Koninklijke bescherming die de Society heeft genoten door de jaren heen. Hieruit blijkt dat Annes proclamatie uit 1702 haar tweede was. Haar eerste toespraak ten gunste van de Society hield zij twintig dagen na haar troonsbestijging, waarmee zij volgens de auteur duidelijk maakte dat ‘*she made it one of her first cares*’, oftewel dat het werk van de Society in haar ogen een zekere prioriteit had.⁶³ Zij vragen van George een eenzelfde bescherming als die zij van zijn voorgangers genoten hadden.

Dat een organisatie als de Society haar heil zocht bij de monarch is logisch. Als hoofd van de kerk en de staat was Anne, of ieder ander Engels vorst, de belangrijkste figuur in Engeland. Patronage van de vorst had dus het gevolg dat een organisatie als de Society ongestoord haar werkzaamheden uit kon voeren en wellicht zelfs hulpmiddelen kreeg om dat te doen. De Society wilde een nationale, morele reformatie teweeg brengen. Het belang van Koninklijke patronage moet hierbij niet onderschat worden.

Er zijn verschillende redenen te bedenken waarom Anne op haar beurt de Society zou willen steunen. De eerste en meest voor de hand liggende is geloofsovertuiging. Anne heeft altijd bekend gestaan een vroom protestantse. Het is dus niet vreemd dat zij een organisatie die Christelijke waarden wilde verspreide actief steunde. Het motief van religieuze overtuiging moet echter wel genuanceerd worden. Er zullen wel degelijk verschillen zijn geweest tussen de persoonlijke overtuiging van de koningin en het gedachtegoed van de Society. Zo is bijvoorbeeld van Anne bekend dat zij vrij conservatief was en zeker in haar late regering sympathiseerde met de Tories.⁶⁴ Zoals in het eerste hoofdstuk bleek, staat het merendeel van de Tories erom bekend vrij conservatief te zijn, ook op religieus vlak. Dit terwijl de Society openstond voor alle dissidenten. Hier wordt een stukje frictie tussen persoonlijke overtuigingen en ambtelijke belangen zichtbaar.

Naast geloofsovertuiging hebben er namelijk ook andere, praktischere motieven meegespeeld. Legitimering van haar positie zal hierbij een rol hebben gehad. Annes koningschap berustte, evenals dat van haar zus en zwager, op het feit dat zij de protestantse religie aanhing. Het was het katholicisme van Jacobus II en de associatie met Frankrijk en het absolutisme die daaruit voortvloeide dat hem zijn troon had gekost. Voor Anne was het dus te allen tijde van belang dat zij haar protestantse

⁶² *A letter from several members of the Society for Reformation of Manners to the most reverend father in God Thomas, Lord Arch-Bishop of Canterbury* (1704)

⁶³ *A Representation of the State of the Societies for Reformation of Manners, humbly offered to his Majesty*, 16.

⁶⁴ Somerset, *Queen Anne*, 201.

geloofsovertuiging uitdroeg. Het moet voor haar praktisch onmogelijk geweest zijn om een organisatie die aanstuurde op een morele reformatie op basis van protestants gedachtegoed te negeren of af te wijzen. Tevens beschikte de Society over een aantal machtige beschermheren, die veelal lid waren van het House of Lords en waar Anne dus veel mee te maken kreeg. Daar komt nog bij dat Willem III en Maria altijd zeer nauwe banden hadden onderhouden met de Society. Op politieke gronden kon Anne dus niet om de Society heen.

Daarnaast heeft er naar alle waarschijnlijkheid nog een idealistisch motief meegespeeld; het willen profileren als de *godly prince*, de held en beschermer van het protestantisme. Het fenomeen van de *godly prince* kwam al eerder naar voren in Claydon's uiteenzetting van de protestantse ideologie die aan de basis heeft gelegen van de *Declaration of Reasons*.⁶⁵ Hij stelt dat de Tudors, Maria Tudor uitgesloten natuurlijk, al afgebeeld werden als dergelijke protestantse helden. Hendrik VIII, Edward en Elizabeth werden zelfs vergeleken met de Bijbelse Jozua, die in naam van God vocht tegen de ongelovigen. Dat Willem III zichzelf op eenzelfde niveau wilde brengen als deze Tudors, blijkt al uit het feit dat hij de protestantse ideologie waar deze ideeën uit voortvloeiden gebruikte als legitimering voor zijn koningschap. Anne vond zelf haar voorbeeld in Elizabeth I. Door de vergelijking tussen hen beiden aan te sporen, hoopte zij eenzelfde status te verwerven als haar voorgangster.⁶⁶ Deze parallel is natuurlijk eenvoudig te ontcrachten, maar speelt voor de beeldvorming een belangrijke rol. Elizabeth staat bekend als de vrouw die de Anglicaanse kerk definitief heeft teruggebracht naar het protestantisme en die de grote katholieke vijand, toentertijd Spanje, heeft verslagen. Anne was eveneens in een strijd verwickeld met een katholieke grootmacht. Toen Engeland in 1702 succes leek te boeken in de Spaanse Successieoorlog, werden er verschillende versjes verspreid, waarin onder andere stond dat:

*'As threatening Spain did to Eliza bow, so France and Spain shall do to Anna now.'*⁶⁷

Voor Anne was het nog belangrijker om zichzelf te profileren als hoeder van het protestantse geloof dan voor Willem III. Willem had namelijk nog zijn militaire successen die hem een bepaald aanzicht en status gaven. Anne was een vrouw en stond dus verder van oorlogsvoering af. Zij kon zich niet beroepen op persoonlijke militaire successen. Het is dus niet verrassend dat ze haar heil zocht in de protestantse ideologie in een poging zichzelf een bepaald imago en tevens een bepaalde functie voor Engeland te geven. Hiervoor keek zij niet alleen naar Elizabeth, maar ook naar haar eigen zuster Maria. Maria had als koningin een grote rol gespeeld in de religieuze propaganda van haar echtgenoot. Ze was zich zeer bewust van het belang van imago in Willems *courtly reform*. Maria presenteerde zichzelf dan ook als een moederfiguur voor de natie, iemand die zich waardig en moreel correct gedroeg. Zelfs na haar dood werd dit in stand gehouden: Maria kreeg een staatsbegrafenis die voor de Stuarts ongekend was.⁶⁸ Annes biograaf Anne Somerset stelt dat het Annes doel was zich eveneens als een moeder der Engelsen te profileren. Hiervoor achtte zij het belangrijk om boven de partijen te staan. Het boven de partijen staan is een ideaal dat ook sterk uitgedragen werd door de Society.

Niet alleen had de Society dus grote belangen bij het verkrijgen van steun van de koningin, Anne had er op haar beurt ook belang bij geassocieerd te worden met de morele reformatie en universalisme die de Society uitdroeg. Er zijn duidelijke wederzijdse belangen die deze relatie tekenen.

⁶⁵ Claydon, *William III*, 38.

⁶⁶ Somerset, *Queen Anne*, 538.

⁶⁷ *Ibidem*, 181.

⁶⁸ Claydon, *William III*, 71.

Conclusie

Het doel van dit onderzoek was om de relatie tussen koningin Anne en de Society for the Reformation of Manners te duiden. Wat was de aard van de verhouding tussen beide partijen tussen 1702 en 1714?

Bij Annes aantreden was de Society al een organisatie van formaat, met leden die vertegenwoordigd werden in alle lagen van de samenleving. Zij was rond 1690 begonnen als een particulier initiatief in Londen, maar had al snel banden gelegd met het hof van Willem III en Maria. Anne koos er dan ook voor om zich al in de eerste weken van haar koningschap ten gunste van de Society uit te spreken. Ze verklaarde dat de morele reformatie op haar volledige steun kon rekenen.

Het doel van de Society was om deze morele reformatie op een nationaal niveau te bewerkstelligen. Zij richtte zich daarbij op het handhaven van reeds bestaande wetgevingen omtrent gedrag, zoals vloeken, godslastering en het drinken van alcohol. Voor 1702 was zij al zeer effectief en tijdens de regering van Anne bleef de organisatie een belangrijke rol spelen in de Engelse samenleving.

Het protestantisme en het Oude Testament lagen aan de grondslag van de ideologie van de Society. Het opvallendste kenmerk van deze ideologie is dat de Society zichzelf heel bewust boven de partijen plaatst. Dit moet koningin Anne aangesproken hebben. Vanaf haar troonsbestijging was het in haar belang haar positie te legitimeren. Aangezien Anne als vrouw zich niet kon beroepen op militaire successen, concentreerde zij zich volledig op haar imago van hoeder van het protestantse geloof. Zij nam hierbij voorbeeld aan Elizabeth I, maar ook aan haar zus Maria. In een religieus en politiek verdeeld Engeland moest Anne haar positie zo sterk mogelijk maken. Haarzelf boven al deze conflicterende partijen plaatsen was hierin een belangrijke stap.

Al het onderzoek in acht nemend moet geconcludeerd worden dat er tussen Anne en de Society for the Reformation of Manners sprake was van symbiose. Beide partijen hadden belang bij elkaars goed functioneren en elkaars steun. De steun van Anne hielp de Society om haar werkzaamheden uit te oefenen met de efficiëntie die zij uiteindelijk hebben kunnen bereiken. De associatie met de Society was voor Anne op haar beurt van belang om haar positie te versterken en haar imago van moeder van de natie te ondersteunen. Anne en de Society waren officieel op geen enkele manier met elkaar verbonden. Toch lijkt er sprake geweest te zijn van een goede relatie, die beide partijen ten volle benut hebben.

De verhouding tussen Anne en de Society biedt een extra dimensie aan het debat over vorst, religie en staat in Engeland. Er valt echter nog veel te onderzoeken over deze religieuze belangengroepen. Hoe ging de Society om met de overgang naar de Hannoverianen? Welke soortgelijke organisaties kwamen er op onder de Stuarts? Zijn er in de hedendaagse maatschappij nog soortgelijke organisaties te vinden? Historici hebben pas enkele kleine stappen gezet wat betreft de rol van dergelijke organisaties in Engeland. Uit deze kleine stappen is één ding in ieder geval al zeker geworden: het belang van religieuze belangengroepen in de wisselwerking tussen vorst, religie en staat mag zeker niet onderschat worden.

Literatuurlijst

Literatuur

- Augustinus, *De civitate Dei*, vertaald door Gerard Wijdeveld, *De stad van God* (Amsterdam 1983), boek 22, c.
- Black, Jeremy, 'Confessional State of Elect Nation? Religion and Identity in eighteenth-century England', in: Tony Claydon en Ian McBride (red.), *Protestantism and National Identity, Britain and Ireland, c. 1650-1850* (Cambridge 1998).
- Claydon, Tony, *William III And The Godly Revolution* (Cambridge 1996).
- Colley, Linda, *Britons: Forging the Nation, 1707-1837* (Londen 1992).
- Craig, A.C., *The Movement for the Reformation of Manners, 1688-1715* (Edinburgh 1980).
- Curtis, T.C. en W.A. Speck, 'The Society of the Reformation of Manners: a Case Study in the Theory and Practice of Moral Reform', *Literature and History* 3 (1976).
- Jettot, Stéphane, 'Diplomacy, Religion and Political Stability: The Views of Three English Diplomats', in David Onnekink (red.), *War and Religion after Westphalia* (Aldershot 2009).
- Haydon, Colin, '“I love my king and my country, but a Roman catholic I hate”: anti-catholicism, xenophobia and national identity in eighteenth-century England' in: Tony Claydon en Ian McBride (red.), *Protestantism and National Identity, Britain and Ireland, c. 1650-1850* (Cambridge 1998).
- Holmes, Geoffrey, *British Politics in the Age of Anne* (New York 1967).
- Onnekink, David, 'Introduction: The 'Dark Alliance' Between Religion and War', in David Onnekink (red.), *War and Religion after Westphalia* (Aldershot 2009).
- Somerset, Anne, *Queen Anne; the Politics of Passion* (Londen 2012).
- Young, Brian, 'A History of Variations: the identity of the eighteenth-century church of England', in: Tony Claydon en Ian McBride (red.), *Protestantism and National Identity, Britain and Ireland, c. 1650-1850* (Cambridge 1998).

Bronnen

- *An Account of the Progress of the Reformation of Manners in England, Ireland and Scotland and other parts of Europe and America* (1704).
- *An Account of the Societies for the Reformation of Manners in England and Ireland* (vijfde editie, 1701).
- *A Help to a National Reformation* (1706).
- *A letter from several members of the Society for Reformation of Manners to the most reverend father in God Thomas, Lord Arch-Bishop of Canterbury* (1704).
- *A Representation of the State of the Societies for Reformation of Manners, humbly offered to his Majesty.*(1715).
- *England's Happiness considered in some expedients* (1705).
- Her Majesty's letter to the Arch-bishop of Canterbury* (1711).
- *A Sermon preached at St. Mary's at Kingston upon Hull, before the Society for the Reformation of Manners* (1703).
- A Sermon preached at the church of St. Mary in Nottingham before the Mayor and the Society for the Reformation of Manners* (1701).